

“Newtimes” portalında “Milli ideya və onun təkamül fəlsəfəsi: akademik Ramiz Mehdiyev əsəri üzərində düşüncə” sərlövəli məqalə verilib. AZƏRTAC məqaləni təqdim edir.

Müasir Azərbaycan fəlsəfi fikrinin inkişafında xüsusi xidmətləri olan akademik Ramiz Mehdiyev növbəti sanballı əsərini ərşəyə gətirib. 2017-ci ildə Rusiyanın paytaxtında nəşr edilən və iki kitabdan ibarət olan əsər Azərbaycan cəmiyyəti üçün olduqca aktual problemlərin fəlsəfi-elmi tədqiqinə həsr edilib. Akademik Azərbaycan milli ideyasının fəlsəfi analizini verib, yeni müddəalar irəlilədir, proqnostik fikirlər ifadə edib. Əsərdə Azərbaycan milli ideyasının formalaşmasının tarixi mərhələləri kifayət qədər dolğun araşdırılıb və dövlətçiliyin inkişafı bağlamlığında maraqlı qənaətlər əldə edilib. Geniş təhlil əsasında müasir mərhələdə Azərbaycan müstəqil dövlət quruculuğunda yeni mərhələyə qədəm qoymasında milli ideyanın rolunu müəyyənləşdirilib, onun fəlsəfi səciyyəsi verilib. Geniş mövzuları əhatə edən bu problematikanın əsərdə ətrafı fəlsəfi təhlil yer alıb. Biz bir məqalədə onları bütün çalarları üzərində deyənə bilmərik, lakin bir sıra məqamlarla bağlı fikirlərimizi bildirməyə ehtiyac görürük.

Azərbaycan milli ideyası: fəlsəfi idrakın obyekt kimi

Tarixin bütün dövrlərində cəmiyyətdə böyük rol oynayan fəlsəfinin müasir mərhələdə də rolunu çox yüksəkdir. Azərbaycan kimi intensiv yeniləşmə prosesini yaşayan ölkələr üçün fəlsəfinin əhəmiyyəti daha böyükdür. Dünnyada, regionda və cəmiyyətin özündə baş verən prosesləri adekvat dərk etmək üçün, hər şeydən öncə, fəlsəfi refleksiya ehtiyacı var. Bundan başqa, fəlsəfə bir fərd olaraq insan şəxsiyyətinin kamilləşməsində, vətəndaş mövqeyinin düzgün müəyyənləşməsində olduqca ciddi rol oynayır.

Hər bir cəmiyyətdə olduğu kimi, Azərbaycan da fəlsəfi fikrin avangardı, lokomotivi və aparıcı qüvvəsi olur. O, bütövlükdə milli fəlsəfi fikrin dinamikaasına ciddi təsir edir, milli səviyyədə əhəmiyyətli dəyişən problemlərin fəlsəfi qoyuluşu, onların səbəblərinin araşdırılması və həlli ilə bağlı vacib fikirləri irəlilədir. Prezident Administrasiyasının rəhbəri, akademik Ramiz Mehdiyev Azərbaycan fəlsəfi fikrində məhz bu yeni tutur və aparıcı rol oynayır. Ramiz Mehdiyev əsərlərində müasir Azərbaycan cəmiyyəti üçün prinsiplial fəlsəfi-elmi əhəmiyyətli kösb edən məsələlərin dərin fəlsəfi təhlili aparılır, səbəbləri göstərilir, həlli yolları müəyyənlənir. Bu zaman akademik sifətlə müəyyənlənən çıxış edir. İnkişaf prinsiplərinin ulu öndər Heydər Əliyevin müəyyənləşdirdiyi və Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə inamla irəlilədir, özünün sabit və davamlı inkişafı ilə bölgədə liderliyini möhkəmləndirən, dünyada nüfuzunu dərindən artıran milli, müstəqil və demokratik Azərbaycan dövlətinin təraqqisizə xidmət edən çox qiymətli əsərlər müəllifin ulu akademik Ramiz Mehdiyevin 2017-ci ildə nəşr olunan növbəti kitabları da böyük maraqlıdır.

Moskva da nüfuzlu nəşriyyatlarda dərc olunan kitablar nəfis tərtibatla malikdirlər. Onlar bütövlükdə Azərbaycanın milli ideyasının fəlsəfi dərkinə həsr olunub. Birinci kitab “Milli ideyanın formalaşması tarixində dərkinin fəlsəfi aspektləri” adlanır (bax: Məxtiyev P.Ə. О пользе познания истории в формировании национальной идеи. В 2 кн. Книга I. – М.: Стolica, 2017. 684 с.). İkinci kitab “Qlobal transformasiyalar dövründə Azərbaycan milli ideyası” adlanır (bax: Məxtiyev P.Ə. Национальная идея Азербайджана в эпоху глобальных трансформаций. В 2 кн. Книга II. – М.: Политическая энциклопедия, 2017, 365 с.).

Bu kitablar bir-birlərinə müvafiq və məzmun baxımından çox gözəl tamamlayırlar. Orada Azərbaycan milli ideyası ilə bağlı məsələlər maraqlı kontekstdə qoyulub. Bir yarıda onların hər biri üzərində dayanmaq imkan-sızdır, çünki akademik çox dərin və geniş təhlillər aparıb, vacib müddəaları irəlilədir. Bu səbəbdən biz kitabların ümumi məzmununu və orada yer almış bir sıra ideyalar haqqında müəyyən fikirləri bildirməyə çalışacağıq.

Əsəri dərk etmək üçün, ilk növbədə, onun ruhunu dərk etmək gərəkdir. Çünki oraya tamamilə yeni yanaşma əsasında Azərbaycanın gələcəyi ilə bağlı olan fundamental fəlsəfi-elmi problemlər çıxarılır, analiz edilir və həlli istiqamətləri göstərilir. Konkret desək, əsər keçmiş namına deyil, gələcək üçün yazılıb. Bu zaman baxılan məsələlərin tarixinə diqqət yetirilir, onlar təhlil olunur, lakin kimlərsə itiham etmək üçün deyil, milli tarixin adekvat dərkində əsasında Azərbaycanın gələcəyinin fəlsəfi obrazını yaratmaq namına edilir. Bu, çox mühüm elmi yükü olan məqamdır, çünki “Azərbaycanın gələcəyi problemi” getdikcə daha çox aktual xarakter alır. Və zəmanin əlaməti ideya olur, o cümlələrdə milli ideya” (bax: I Kitab, s. 11).

Problemin bu cür dərk üçün əsərdə istifadə olunan metodologiyasının iki mühüm aspekti diqqətə çəkir. Akademik bir tərəfdən Azərbaycanın

keçmişini və indisinin elmi dərkinə, Azərbaycan xalqının tarixinin dünya tarixinin tərkib hissəsi kimi dərkinə, digər tərəfdən isə milli ideyanın məddələsinin mühüm tərkib hissəsi kimi ölkənin gələcəyinin proqnozlaşdırılmasının, dövlətin siyasi, iqtisadi və mədəni modernləşdirilməsinin dərkinə olan böyük ehtiyacı vurğulayır. Bu zaman mərkəzi punkt olaraq milli ideya götürülür.

Milli ideyanın fəlsəfi dərkinə isə akademik bir mühüm prinsipi xüsusi qeyd edir. Belə ki, Azərbaycanın həm milli ideyası, həm də milli ideologiyası ehtiyacı vardır. Lakin anlamaq lazımdır ki, keçmişdə olan milli ideyanın məzmunu müasir milli ideyanın məzmunundan fərqlənir. Əgər XX əsrin əvvəllərində müstəqil Azərbaycan dövləti qurmaq vəzifəsi qarşıya qoyulmuşdu, bu gün söhbət Vətənimizi XXI əsrdə necə görmək istədiyimiz kontekstində getməlidir. “Bizə yeni milli ideya və ya, daha uyğundur, yeni çağırışlara cavab verən xalq və dövlətin həyat fəlsəfəsi lazımdır” (bax: əvvəlki mənbəyə, s. 7). Və bu həyat fəlsəfəsinin olmadıqı təqdirdə, xalqın uğurluluğunu və tarixi davamlılığını mümkünslüzlüyünü milli intellektual

ticarət marşrutunun əsas punktlarından biri olan Azərbaycanda müxtəlif etnik qruplara, mədəniyyətlərə və dinlərə mənsub insanların ümumi dil tapması tarixi bir zərurət idi.

Akademik Ramiz Mehdiyev də məhz həmin bağlamlarda Azərbaycanı zərərçüklü, xristianlıq və İslamın təşəkkülünün fəlsəfi təhlilini aparır. Müəllif sübut edir ki, Azərbaycan xalqı zəngin mədəni-əxlaqi keyfiyyətlərə malikdir. Onun mədəniyyəti, o cümlədən musiqisi zəngindir. Bütün bunlar ən mürəkkəb situasiyalarda belə Azərbaycan xalqının dayanıqlı mədəniyyət və ruh nümayisi etdirməsini şübhələndirir. Burada, şübhəsiz ki, ideyanın rolu xüsusi vurğulanmalıdır. Çünki “millətin ideyası apriori ehtiyacı ehtiyacı vardır” (bax: əvvəlki mənbəyə, s. 352). Müasir tarixi mərhələdə öz müstəqil dövlətin yaratmaqda və inkişaf etdirməkdə hər bir millət üçün milli ideya əvəzəlməz faktordur. Təbii ki, milli ideya tarixi xarakterə malikdir – o, təkamüldədir, tarixi, sosial, geosiyasi, siyasi və mədəni şərtlərin dəyişməsi ilə yeniləşə bilər. Burada başlıca şərt ondan ibarətdir ki, milli ideya millətin konkret tarixi dövrdə inkişafını təmin edən istiqaməti müəyyənləşdirsin. Bu baxımdan Azərbaycan milli ideyası da özünün təkamül xəttinə malikdir. Ramiz Mehdiyev əsərdə bu məqama ayrıca vurğu edir. “İdeya mümkün

incəliyə əsərində böyük yer ayırır – II kitabın birbaşa ona həsr edilmiş (bax: Məxtiyev P.Ə. Национальная идея Азербайджана в эпоху глобальных трансформаций. В 2 кн. Книга II. – М.: Политическая энциклопедия, 2017, 365 с.).

Qlobal transformasiyalar: milli ideyaya təsirləri

Qlobal transformasiyaların milli dövlətlərə təsirinə həm mənfi, həm də müsbət tərəfləri vardır. Akademik Ramiz Mehdiyev vurğulayır ki, “qlobal transformasiyalar milli dövləti müasirləşdirən bir çox mühüm problemləri özünə müstəqil mövqedə mahrəm edir” (bax: I Kitab, s. 389). Etiraf edək ki, bu vəziyyət kifayət qədər mütəhərrik bir mənzərə yaradır. Belə ki, uğurlu milli dövlət öz daxili maraqları ilə qlobal transformasiyaların ortaya atdığı şərtlərlə dinamik tarazlığı təmin etməlidir. Bunun üçün o, çevik fəaliyyət mexanizminə və müxtəlif ideoloji ideologiyaya malik olmalıdır.

Deməli, faktiki olaraq qlobal transformasiyalar dövründə milli ideya milli ideologiya və identikliyə yeni səviyyəyə qarşılıqlı əlaqələr şəbəkəsində mövcuddur. Akademik Ramiz Mehdiyev kitablarında problemin bu mürəkkəb aspektləri dərindən və qarşılıqlı əlaqədə təhlil edilir. Bu

kontekstdə milli ideya ilə milli identikliyin ayrıca fəsilədə tədqiq edilməsi tamamilə yerinə düşür (bax: əvvəlki mənbəyə, s. 391-433). Bu anlayışların dövlətçiliyin inkişafı məstəvisində qarşılıqlı əlaqədə fəlsəfi dərki Azərbaycan mülhiti üçün olduqca aktual bir məsələdir. Akademik Ramiz Mehdiyev kitabında tam haqlı olaraq yazır ki, bu kimi problemlərin Azərbaycan alimləri tərəfindən tədqiq edilməsi gərəkdir. Bu prosesdə akademiklərin əsərləri istiqamətverici rol oynayır. Qloballaşma şəraitində milli ideologiya ilə milli identikliyin nisbətini təhlil etməyə baxımdan olduqca əhəmiyyətlidir.

Əsərdə həmin məsələyə məhz qloballaşma prosesi kontekstində nəzər salınması elmi baxımdan düzgün yanaşmadır. Məsələ ondan ibarətdir ki, tədqiqatçılar qloballaşmanın bütün cəmiyyətlərə ciddi təsir etdiyini qeyd edirlər. Bu proses ayrı-ayrı cəmiyyətlərin struktur-funksional keyfiyyətlərində bütövlük təsir edir ki, milli ideya və tarixi yaddaş milli identikliyin təşəkkülündə ciddi rol oynayır. Əslində, bu faktorlar bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədədir. Onlar başqa parametrlərlə birlikdə millətin formalaşmasında xüsusi rol oynayırlar. Bu bağlamlı akademik Ramiz Mehdiyev vurğulayır ki, “... azərbaycanlıların əcdadlarının yaratdıqları qədim müstəqil dövlətlər, güclü türk elementi, ... Azərbaycan türklərinin imperiyaları ... haqqında tarixi yaddaşla yaddaşla demək olar ...” (bax: əvvəlki mənbəyə, s. 357-358).

Burada məntiqi olaraq aydın olur ki, milli ideya və tarixi yaddaş milli identikliyin təşəkkülündə ciddi rol oynayır. Əslində, bu faktorlar bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqədədir. Onlar başqa parametrlərlə birlikdə millətin formalaşmasında xüsusi rol oynayırlar. Bu bağlamlı akademik Ramiz Mehdiyev vurğulayır ki, “... azərbaycanlıların əcdadlarının yaratdıqları qədim müstəqil dövlətlər, güclü türk elementi, ... Azərbaycan türklərinin imperiyaları ... haqqında tarixi yaddaşla yaddaşla demək olar ...” (bax: əvvəlki mənbəyə, s. 357-358).

Bu fikirlərdən aydın olur ki, milli ideya cəmiyyətin mövcudluğu və inkişafı üçün fundamental funksiya yerinə yetirir. Dövlətin və cəmiyyətin tarixi təkamülün bütün sınaqlarından uğurla çıxması üçün həlledici rol oynayır. Bu səbəbdəndir ki, milli ideyanın tarixi dövrələri necə yeniləşməsi də millətin taleyi baxımından prinsiplial əhəmiyyət daşıyır. Akademik Ramiz Mehdiyev məsələnin bu aspektinə xüsusi önəm verərək vurğulayır ki, qloballaşma dövründə milli ideyanın məzmununun müəyyənləşməsi dövlətçilik kontekstində strateji əhəmiyyət daşıyır. Bu məqam iki səviyyədə aktualdır.

Birincisi, dövlətin və cəmiyyətin daxili inkişaf maraqlarını təmin etməyi milli ideya aparıcı funksiyasına yerinə yetirməlidir. Bunun üçün millətin tarixi və dolğun və müasir tələblər fonunda adekvat öyrənilməlidir. Bu şərt ödənməkdə ən qabaqcıl fikirlərlə zəngin olan ideya belə cəmiyyəti fəlakətə sürükləyər. Müasir elmi cəryayınlarında sübut olunub ki, sosial mühit kimi mürəkkəb funksional-tarixi keyfiyyətlərə malik sistemlərdə özünü təşkil (başqa ifadə ilə özünü inkişaf, özünü daim yaratmaq) ideyaların zamanında və real şəraitə uyğun təbii olduğudır. Bu prizmadan milli ideyanın tarixi və futuroloji əhəmiyyəti daha qabarıq görünür. Çünki milli ideya məhz özünü təşkil təmin edən nizamlaşma parametri rolunu oynayır. Həmin məqamda iki səviyyə üçün xarakterik olan bir özəlliyə keçid baş verir.

İkincisi, milli ideya konkret sosial mühit üçün xarici mühitin təsirlərini dəfələrlə tələbatın ödənilməsinə yönəlmək qüdrətində olmalıdır. Bir qədər fəlsəfi ifadə etsək, milli ideyanı (həm də milli ideologiyaları) cəmiyyətlə xarici mühit arasında uyğunlaşma təmin edən mexanizm kimi də təsəvvür etmək olar. Müasir qlobal transformasiyaların baş verdiyi bir zamanda problemin bu aspekti ayrıca əhəmiyyətli cəhət deyil, akademik Ramiz Mehdiyev bu

vurğulayır ki, akademik milli, etnik, siyasi, mədəni və s. identikliyin dərki fəlsəfi izahını verir. Onlardan görünür ki, Azərbaycan üçün milli ideya ilə milli identikliyin müasir çağırışlara uyğun gələn mənasını yaratmaq həyati əhəmiyyətə malikdir. Akademik Ramiz Mehdiyev yazır: “Etnik və milli identikliyin əsasında mədəni identikliyin dayanır, ancaq bu anlayışlar öz məzmununa görə identik deyillər, çünki fərqli təməllərə dayanırlar. Etnik identikliyin psixoloji səviyyədə, O, konkret etnosun mənası ümumiliyən əsaslanır. Milli identikliyin daha çox süürün siyasi-ideoloji, mədəni səviyyəsidir. Onun təməli əsas vahid dövlət və iqtisadi quruluş, mədəniyyət, orqa idealları və dəyərlər, ümumi ərazi və tarixə malik olmağı dərk etməkdən ibarətdir” (bax: əvvəlki mənbəyə, s. 414).

Deməli, milli identikliyin daha geniş məzmunu vardır. Onun sosial, mədəni, siyasi və psixoloji aspektləri vardır. Bu mənada etnik identikliyin milli identikliyin tərkib hissəsi kimi təsəvvür edilə bilər. Bununla yanaşı, akademik yanaşmada milli identikliyin keyfiyyətləri yeni səviyyəyə aid olan fenomenlər. Burada siyasi-ideoloji və dövlətçilik aspektləri xüsusi yer tutur. Konkret ifadə etsək, milli identikliyin cəmiyyətin siyasi və ideoloji özəlliklərini müəyyənləşdirən faktorlar sırasındadır, eyni zamanda, sosial təşkilatlanmanın, mobilizasiyanın və idarəetmənin məzmununa təsir edir. Əsərdə bu aspektlərin sintezi fonunda milli ideya ilə milli identikliyin nisbətini fəlsəfi analizi diqqətə çəkir.

Həmin bağlamlı akademik Ramiz Mehdiyev dünya miqyasında milli-dövlət identikliyinə bəhrənin müasir mədəniyyətə çevrilməsi gedişə ki, Azərbaycan da, şübhəsiz, həmin sıradadır, məsələ daha da aktuallaşmışdır. Çünki “fərqli maraqlı və dəyərlərə malik insan kütləsinin” yaranması birbaşa milli dövlətçiliyin məhvəyə aparır. Bu bəhrədə Ulrix Bekin mövqeyinin də akademik Ramiz Mehdiyev tərəfindən xatırlanması təsadüfi deyil. Cənub Mirşaymerin də Avropanın gələcəyi ilə bağlı metafizik fikri həmin kontekstdə adekvat mövqə təsiri başlıyır (bax: əvvəlki mənbəyə, s. 392-393).

Bütün bunların nəticəsində “qloballaşma prosesləri yeni dünya nizamı formalaşdırır ki, bu da öz növbəsində fərdin qlobal dünya düzənində yerini və rolunu yeniləşdirir” (bax: əvvəlki mənbəyə, s. 394). Fəlsəfi aspektdə çox maraqlı yanaşmadır. Aydın olur ki, müasir tarixi dövrdə qloballaşma prosesi müxtəlif cəmiyyətlər arasında yeni mənasızlaşma sistemi formalaşdırır ki, yekunda fərdi və icimai səviyyədə ciddi dəyişikliklər baş verir. Bu, fərdi və kollektiv reallığın zaman-məkən kontinumunda yeni mənasızlaşma şəbəkəsinə daxil olması anlamına gəlir. Onda milli ideya ilə milli identikliyin qarşılıqlı münasibətinin milli dövlətçiliyin təmin edilməsi şərti daxilində aparıcı yer tutur. Yəni, Azərbaycanda milli identikliyin müasir demokratik və sivil cəmiyyətin formalaşması məqsədində xidmət edir.

Bütün bunların yekunu kimi kitabda milli identikliyin milli ideyanın “daxili ana xəttini təşkil etməsi” haqqında nəticənin çıxarılması tamamilə məntiqli və əhəmiyyətlidir. Buradan milli ideya ilə milli identikliyin nisbətini təhlil etmək üçün geniş imkanlar açılır. Məhz buna görədir ki, akademik II kitabında milli ideyanın tarixi təkamül mərhələləri ilə müasirləşdirən qarşılıqlı əlaqədə fəlsəfi təhlil edilməsi tamamilə əsaslı və məntiqlidir.

Milli ideya və onun təkamül fəlsəfəsi: akademik Ramiz Mehdiyev əsəri üzərində düşüncə

Milli ideyanın təkamül mərhələləri: XXI əsrin kreativ millətine aparan yol

İkinci kitabın XX əsrin sonunda müstəqil Azərbaycan dövlətinin yaradılması məsələsinin təhlili ilə başlaması yuxarıda ifadə edilən təzislər çərçivəsində müəllifin qarşıya qoyduğu əhəmiyyətli məqsədlər baxımından kifayət qədər əsaslıdır (bax: Məxtiyev P.Ə. Национальная идея Азербайджана в эпоху глобальных трансформаций. В 2 кн. Книга II. – М.: Политическая энциклопедия, 2017, 365 с.). Bu, oxucunu öncədən milli ideya və milli identikliyin müstəqil dövlət quruculuğu strategiyası məstəvisində baxmağa yönəldir. Milli ideyanın formalaşması mərhələlərinin analizi də bu bağlamlı maraqlıdır (bax: əvvəlki mənbəyə, s. 52-87). Aydın olur ki, Azərbaycanda dövlətçilik qədim tarixə malikdir və hər mərhələnin şəraitinə uyğun milli ideya formalaşmışdır. O cümlədən keçən əsrin əvvəllərində Şərhad ilk dəfə olaraq məhz Azərbaycanlıların demokratik dövlət yaratmasını siyasi, ideoloji və dövlətçilik mənasında əhatə edən səbəbləri vardır. Kitabda keçən əsrin əvvəllərində milli ideyanın formalaşmasını dramatikləşdirən dolğun təhlil edilmişdir. Həmin mərhələdə milli ideyanın məzmununu təşkil edən əsas elementlərin xarakteristikası verilib. Regionun böyük dövlətlərinin geosiyasi mübarizəsi kontekstində milli ideyanın aqibəti fəlsəfi təhlil edilərkən çox vacib qənaətlər əldə edilir.

Bunların əsasında akademik Ramiz Mehdiyev milli ideyanın formalaşması mərhələlərini müəyyənləşdirməsi və onların hər birinin analizini verməsi fəlsəfi-elmi baxımdan çox böyük maraqlıdır. Müəllif göstərir ki, birinci mərhələdə Azərbaycanın sosial-mədəni problemlərinin geniş spektrini əhatə edən konsepsiyalar formalaşmışdır. İkinci və üçüncü mərhələlərdə millətin bütün siyasi və sosial-mədəni dəyişmələrinin ideoloji əsas qoyulur. Bu mərhələdə “özünüidentifikasiyanın kollektiv formaları – dini, etnik və sosial-mədəni (sivil) – vahid milli-dövlət ideyasına ehtiva olunur” (bax: əvvəlki mənbəyə, s. 73).

Sovetlərin hakimiyyətə gəlişi ilə Azərbaycan dövlətinin mərhələləndirilməsi milli ideyanın təşəkkül prosesini keyfiyyətli şəkildə dəyişdirir. Bu mərhələ üçün demək çətinidir ki, “Azərbaycan cəmiyyətinin icimai diskussiyası milli ideyanın formalaşması yönündə aparılır” (bax: əvvəlki mənbəyə, s. 77). Lakin 1969-cu ildə ulu öndər Heydər Əliyevin Azərbaycan SSR-ə rəhbərlik etməyə başlaması ilə ciddi dəyişikliklər baş verdi. Heydər Əliyevin o dövrdə ustahqla həyata keçirdiyi ehtiyatlı siyasət nəticəsində milli maraqlar təmin edildi. Bu proses nəticəsində 1980-ci illərin sonlarında başlanmış milli hərəkat 1991-ci ildə dövlət müstəqilliyini əldə etməklə yekunlaşdı.

Bəşinci mərhələni Azərbaycan xalqının siyasi oyanışı, siyasi proseslərdə aktiv iştirakı kimi xarakterizə etmək olar. O, 1988-ci ildə başlayan xalq hərəkatı ilə bağludur. 1990-cı ildə isə milli-azadlıq hərəkatı formasiya aldı. Lakin həmin mərhələdə Azərbaycan xalqının süürü müdafiə oluna bilən millətçilik səviyyəsinə ölmədi. Həmin böhranlı dövrdə millətin mobilizasiyasının həyata keçirilməsi, bu, milli özşüürün zəifliyinin əlaməti idi (bax: əvvəlki mənbəyə, s. 78).

Altıncı mərhələ 1990-cı ilin yanvarı – 1993-cü ilin iyununa əhatə edir. Bu dövrdə milli özşüür milliyətçi özüşüür